

Методологія та історіографія

УДК 94(100)«19»–055.2

О. О. Драч

СТАНОВЛЕННЯ «ІСТОРІЇ ЖІНОК» ЯК НАУКОВОГО НАПРЯМУ НА ЗАХОДІ: ДОСЯГЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ*

Анотація. Проаналізовано становлення жіночих студій як наукового напрямку історіописання на Заході. Основну увагу звернуто на чинники виокремлення історії жінок, процес інституціоналізації наукового напрямку, дискусії науковців щодо дослідницьких завдань і підходів жіночих студій.

Ключові слова: історія жінок, жіночі студії, дослідники жіночої історії, гендерна історія.

Постановка проблеми. Соціально-політичні та науково-технічні трансформації модерного часу сприяли підвищенню освітнього та професійного рівня жінок і зумовили зростання їхньої ролі в суспільстві. Історія буремного ХХ ст. позначена кардинальними змінами значущості жіноцтва в усіх сферах життєдіяльності людства, зокрема соціальної, політичної, виробничій, науковій, творчій. Водночас, незважаючи на зміни картини світу і наукових підходів на пострадянському просторі останніх десятиліть, почасти серед учених стійкими залишаються стереотипи традиційного бачення проблем історії жінок, їхнього культурного і соціального статусу, тому інтерес до історіописання в рамках жіночих студій залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток української історичної науки доби незалежності позначений суттєвою активізацією інтересу до вивчення жіночих соціальних практик і повсякденного досвіду різних епох. Свідченням цього є не лише численні наукові розвідки у провідних часописах, а й поява антологій жіночих текстів, навчальних посібників, хрестоматій та ґрунтовних монографічних досліджень [1–5]. Посилення уваги до зазначеної проблематики у вітчизняній історіографії виявляється і на інституціональному рівні, а саме в діяльності Української асоціації дослідників жіночої історії, очолюваної О. Кісь [6]. Вагомими є напрацювання в галузі жіночих студій і серед сучасних російських науковців. Щонайперше відзначимо знану дослідницю жіночої проблематики Н. Пушкарьову, голову Російської асоціації дослідників жіночої історії, праці якої вже стали класикою жанру [7–9]. Значну увагу питанням жіночої історії приділяє авторитетний історик Л. Репіна [10]. Історик, який обрав «жіночу тему» предметом своєї наукової діяльності, невідворотно рефлексує над питаннями: які дослідні проблеми реалізовано та який досвід накопичено; чим зумовлено евристичний потенціал напрямку «історія жінок»; що означає писати «жіночу історію»? Відповіді на них спробуємо окреслити у пропонованій розвідці.

Метою статті є з'ясування закономірностей становлення «історії жінок» як окремого наукового напрямку західного історіописання.

Виклад основного матеріалу. «Жіноча тема» в історіографії постала вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у зв'язку з першою хвилею фемінізму. Роботи, переважно науково-популярного і публіцистичного характеру, присвячено життєписам відомих жінок, роль яких закарбувалася в політичних подіях чи культурній спадщині людства.

Перші заклики вивчати «історію жінок», виокремити у всесвітній історії «історію статей» прозвучали в 1933 р. на VII Міжнародному конгресі істориків, де знана дослідниця Л. Харевічова виступила з доповіддю «Чи можливо написати спеціальну історію жінки?». Полеміка під час обговорення засвідчила необхідність підготовки робіт з історії соціального становища жінок у різні епохи. Варто зауважити, що в українському дискурсі ана-

* Публікація містить результати досліджень, проведених за проектом фундаментального дослідження за рахунок видатків державного бюджету «Соціальні практики формування гендерної чутливості й толерантності в традиційному українському суспільстві модерного періоду»

логічні мотиви присутні в працях ученої К. Грушевської, яка ще в кінці 1920-х рр. гостро критикувала особливість тогочасних досліджень щодо зосередження уваги винятково на «чоловічих» вимірах культури [11].

Новий етап інтересу до жіночої проблематики спостерігається після Другої світової війни. У руслі інтелектуального руху поширення нової історичної науки, започаткованої школою «Анналів», у другій половині XX ст. постала «нова соціальна історія», яка окреслила своїм завданням інтерпретації минулого в термінах соціальності, що описують внутрішній стан суспільства, його окремих груп і відносин між ними. Значна частина нових істориків виступила за так звану історію знизу, тобто з погляду пересічних людей та їхнього досвіду соціальних змін. Рух за «історію знизу», або народну історію, що зіграв вирішальну роль у збагаченні соціальної історії та модернізації її предметного поля, мав наслідком виокремлення субдисциплін, зокрема й «історії жінок».

Становлення «історії жінок» як напрямку наукових досліджень відбувається у США протягом першої половини 1970-х рр. на тлі другої хвилі фемінізму, започаткованої в 1960-х рр. Важливим чинником оформлення жіночих студій як наукового напрямку стало бажання професійних істориків зайнятися дослідженнями з окресленої тематики. Посприяли їй урядова політика, спрямована на забезпечення ринку праці жіночою робочою силою, у тому числі і кваліфікованою. Так, у 1965 р. у США прийнято закон про вищу освіту, що передбачав виділення федеральних асигнувань на зміцнення навчальної бази вузів, підготовку викладачів, виплату стипендій аспірантам і студентам. У 1972 р. законодавство у сфері освіти доповнено поправками, які забороняють статеву дискримінацію в освітніх програмах, що фінансуються з федерального бюджету. Такі заходи зумовили стрімке зростання питомої ваги жінок у ВНЗ США. У 1978 р. уперше в історії до американських коледжів вступило жінок більше, ніж чоловіків. Зросла і частка жінок-докторантів, зокрема і серед істориків. Якщо в 1969 р. вона склала 10,4%, то в 1974 р. збільшилася до 15,8%, а в 1980 р. – до 26% [12, 147]. Згодом чимало професійних істориків обрали спеціалізацією історію жінок.

Становлення дослідницького напрямку історії жінок зумовлено і потужними соціально-психологічними змінами в американському суспільстві загального добробуту, що виявилось у трансформаціях розподілу ролей у сім'ї, ціннісних орієнтирів жіноцтва і кола власних родинних обов'язків. Культ «родинного вогнища» в свідомості американок відходить на другий план, усе більше жінок поєднують роботу і домашні обов'язки.

З кінця 1960-х рр. оформлюється організаційна структура історії жінок у США. На зборах Американської історичної асоціації (1969) жінки-історики виступили з ініціативою створення Координаційного комітету жінок у галузі історії. У листопаді 1970 р. голова Спеціального комітету жінок-істориків Американської історичної асоціації У. Роуз оприлюднила програму розвитку жіночих досліджень на найближчі 20 років.

Для підтримки, поширення і розвитку нових університетських програм з жіночих досліджень у 1977 р. створено Національну асоціацію жіночих досліджень (National Women's Studies Association, NWSA), що почала проводити щорічні конференції, видавати часопис журнал (NWSA Journal, The Johns Hopkins University, з 1988 р.), здійснювати моніторинг програм і поширювати інформацію по університетам. Нині Асоціація нараховує понад 2000 індивідуальних та 350 колективних членів зі США та інших країн. У 1980 р. у США організовано Раду з національної жіночої історії (National Women's History Project, NWHP), яка функціонує у м. Санта-Роза (Каліфорнія) і сприяє поширенню знань з історії жінок. Рада успішно лобювала рішення щодо визначення березня місяцем історії жінок у США.

Прикметною рисою розвитку жіночих досліджень у США є різноманітність часописів, присвячених цій тематичі. Матеріали з історії жінок можна знайти на шпальтах солідних історичних журналів: «Американського історичного журналу», «Журналу американської історії» та інших. Водночас у 70-х рр. XX ст. постали нові періодичні видання: «Віхи» («Frontiers: A Journal of Women Studies» (University of Nebraska, з 1975 р.), «Жіночі дослідження» («Women's Studies Newsletter», «Women's Studies Quarterly» (University of New York з 1972 г.), «Феміністські дослідження» («Feminist Studies» University of Maryland з 1972 р.), «Символи: Часопис про жінок у культурі та суспільстві» («Signs: Journal of Women in Culture and Society» (University of Chicago з 1975 р.), що стали сприяли популяризації жіночих досліджень у США. Навесні 1989 р. вийшов друком перший номер «Журналу

жінки та історія» («Women and History»), ініціатором створення якого виступила група дослідниць Індіанського університету.

Безумовно США є лідерами з жіночих студій, але активізація напряму помітна і в інших країнах. Приміром, у Франції до 1985 р. дослідження з жіночої історії публікували на шпальтах «Penelope». У Великобританії історичні дослідження друкують у «Feminist Review», «History Workshop», який нині є часописом феміністів та істориків переважно лівих політичних поглядів. RFD/DRF (Resources for Feminist Research/Documentation sur la Recherche Feministe) є канадським журналом з жіночої історії [13, 174].

Поступово жіноча проблематика завойовує належне місце і на наукових конференціях. У США відбувається безліч локальних конференцій, присвячених жіночим дослідженням, а на щорічних конференціях Американської історичної асоціації та Організації американських істориків обов'язковими є секції з історії жінок. Логічним стало відображення активізації напрямку історії жінок і на інституціональному рівні американської історичної науки. Якщо в кінці 60-х рр. ХХ ст. в Американській історичній асоціації та Товаристві американських істориків всі ключові посади займали лише чоловіки, то в 1977 р. жінки вже становили 38% керівного складу цих організацій, у 1990 р. відповідно – 46%. На 1990 р. четверта частина членів Американської історичної асоціації репрезентована жінками [12, 146]. З кінця 1980-х рр. започаткована практика обрання жінок у президенти найважливіших історичних організацій у США. Так, у 1987 р. Н. Девіс стала президентом Американської історичної асоціації, що відбулося майже через 100 років від її організації. У 1996 р. цю посаду також обіймала жінка – професор історії Колумбійського університету К. Байнум.

У 1990 р. Спеціальний комітет Американської історичної асоціації зі статусу жінок опублікував нову доповідь – логічне продовження виступу Роуз, у якій оприлюднено підсумки двадцятирічної діяльності. Серед головних досягнень відзначено: збільшення кількості жінок професійних істориків; зростання частки жінок, які захистили докторські дисертації до 38% (1988); широкі можливості спеціалізації у сфері жіночих досліджень для студентів ВНЗ США (зокрема, в університеті м. Ноксвілла (штат Теннессі) у переліку курсів історичного факультету окреслені такі теми: «Відьми в ранній Америці», «Гендер і сексуальність у вікторіанській Англії», «Нація, історія, теорія і гендер: Європа і Азія», «Жінки в європейській історії»); фінансування жіночих програм за рахунок потужних державних фондів, зокрема Національний фонд підтримки гуманітарних досліджень, та приватних фондів, особливо Фонду Форда; створення 35 дослідницьких інститутів на базі університетів, діяльність яких координує Національна рада з жіночих досліджень; можливість отримати докторський ступінь з історії жінок у 50 університетах і коледжах США.

Не приховували і наявні проблеми, а саме заробітна плата жінок у вищій школі США становила 80,6% від чоловічої; чисельність чоловіків-докторантів з історії була значно більшою: протягом 1946–1988 рр. докторські ступені отримали 2500 жінок і 12 500 чоловіків [12, 147]. У квітні 1987 р. створена Міжнародна федерація дослідників жіночої історії (МФДЖІ). Серед її організаторів та учасників була американська Координаційна рада з жіночої історії. За сприяння Фонду Рокфеллера Федерація провела в 1989 р. у Беллажіо (Італія) Першу конференцію організацій, що увійшли до її складу. Через три роки МФДЖІ увійшла до складу Міжнародного конгресу істориків (МКІ), що збирається раз на п'ятиріччя, на правах афілійованого члена.

Активізація історичних досліджень на теренах пострадянського простору зумовила потужний інтерес до проблематики жіночих студій. На початку 2000-х рр. організовано Російську асоціацію дослідників жіночої історії (РАДЖІ), яка в 2008 р. зареєстрована Міністерством юстиції РФ як міжрегіональна громадської організації. З 2010 р. почала діяти Українська асоціація дослідників жіночої історії (УАДЖІ), установчі збори якої відбулися 9 жовтня 2010 р. у Львові.

Власне як історики пояснювали доцільність нового напрямку в історичній науці? Традиційно пріоритет історики надавали вивченню політичної влади як найбільш важливого аспекту людського життя. При цьому влада асоціювалася винятково з чоловіками. На думку дослідників, необхідно відмовитися від усталених стереотипів, що за своєю природою жінки пасивні й емоційні, а чоловіки активні й інтелектуальні. Уперше про це заявила Г. Лернер у розвідці «Нові підходи до вивчення жінок в американській історії», опублікованій у «Журналі соціальної історії» восени 1969 р. [14]. Від самого початку постановка

питання про жінок в історії включала не тільки заповнення лакун дослідницької роботи, впорядкування понятійно-термінологічного апарату жіночих студій, а також оновлення концептуальних підходів до «історії в цілому». Як слушно зауважила Дж. Келлі (Kelly-Gadol), проблема не тільки в тому, щоб «повернути жінок в історію», а в тому, щоб «повернути жінкам історію» [13, 172]. Отже, мова йде насамперед про історію жінок, їхній історичний досвід, оскільки до недавнього часу вважали, що жінки, їхня діяльність і сфера життя не представляють інтересу для історії людства.

Знадобилося чимало зусиль, щоб довести важливість і правомірність постановки питання про те, що історія є не тільки у чоловіків, а й у жінок. Протягом 1973–1974 рр. в одному з університетів Парижа прочитано курс на тему «Чи є у жінок своя історія?» У 1975 р. в Оксфордському університеті лекцію на тему «Чи існує історія жінок?» прочитав історик К. Деглер (Degler). У ході викладу матеріалу з проблеми лектор аргументовано стверджував, що жінки мають власну історію.

Певною суто зовнішньою відповіддю на окреслене питання стало зростання кількості публікацій з жіночої тематики. Першими досить гостро і відкрито поставили питання про те, щоб «зробити видимими» всіх невідомих статисток світової історії й надати голос усім безмовним свідкам та учасницям історичних подій, американські дослідниці Рената Брайденталь (Bridenthal) і Клаудія Кунз (Koonz) у підготовленій ними роботі «Стаючи видимими: жінки в європейській історії» (1977 р.) [15]. У 1979 р. історик Джоан Скотт, яка через п'ять років стала президентом Організації американських істориків, написала замітку «Місце жінки в історичних книгах», яка стала справжнім викликом традиційній «чоловічій» історіографії. Історією жінок–істориків у США в 1975 р. почала займатися К.Скляр (Sklar); у 1980 р. роль жінок в історичній науці Франції та Англії розкриває Н. Земон Девіс; у 1984 р. аналогічний сюжет щодо Франції, Англії та США висвітлює Б. Сміт (Smith). У 1983 р. у Німеччині видано збірку «Жінки шукають свою історію», а в 1984 р. у Франції надруковано збірник «Історія жінок – чи можлива вона?» [16, 17].

Протягом останніх десятиліть щорічно під рубриками «історія жінок» і «жіночі студії / гендерна історія» виходить чимало монографічних досліджень з усіх хронологічних періодів і регіонів Європи, а також узагальнюючих робіт [18]. Публікації з цієї тематики мають свою постійну рубрику в десятках авторитетних наукових журналів, а також успішно функціонує цілий спектр спеціальних періодичних видань у багатьох країнах Заходу.

Поширення освітніх програм і дослідницьких проектів з проблем жінок і гендеру в країнах Європи, Африки, Близького Сходу, Азії та Латинської Америки спричинило до інтенсивного обміну інформацією, досвідом і ресурсами між ученими і викладачами. Були засновані регулярні міжнародні літні школи, конференції та конгреси, що діють за підтримки численних жіночих організацій. Освітні програми в рамках жіночих студій набувають міжнародної, глобальної орієнтації, акцентуючи на залученні історичного досвіду до розв'язання проблем сучасного політичного, соціально-економічного, етнодемографічного і культурного розвитку людства.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що протягом останньої третини ХХ ст. на Заході, зокнайперше у США, відбулось становлення нового наукового напрямку «історія жінок» («women's studies», «жіночих студій»), який став повноцінною складовою історичної науки. Це підтверджують і сформовані кадри істориків-професіоналів, що займаються цією проблематикою, і організаційні зміни в найбільших історичних асоціаціях, які включили в свою структуру спеціальні комітети зі статусу жінок-істориків, і організація Міжнародної федерації дослідників жіночої історії, і численні конференції. Нині на Заході сформовано потужну інфраструктуру жіночих досліджень. Чимало молодих істориків Європи та Америки почали займатися історією жінок, обґрунтовано вважаючи, що вивчення минулого, як і аналіз сучасності, має спиратися на інформацію, що стосується обох статей.

Список використаної літератури

1. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920–х: механізми творення нової ідентичності / Д. Андросова-Байда // Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 19. – С. 23–41.
2. Буряк Л. Історико-фемінологічні студії в системі Української академії наук / Л. Буряк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 24–45.
3. Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології / О. Р. Кісь // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 159–172.
4. Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2004. – 328 с.

5. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред.: Л. Гентош, О. Кісь. – Л. : ВНТЛ-Класика, 2003.
6. Керівництво Української асоціації дослідників жіночої історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.womenhistory.org.ua>.
7. Пушкарєва Н. Від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії / Н. Пушкарєва // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. – Л. : ВНТЛ-Класика, 2003. – С. 15–45.
8. Пушкарєва Н. Л. Устная история и гендерная история: сближение и перспективы развития / Н. Л. Пушкарєва // Общественные науки и современность. – 2012. – № 1. – С. 168–176.
9. Пушкарєва Н. Л. Складывание научного направления «Женская и гендерная история России» и перспективы единого поискового ресурса / Н. Л. Пушкарєва, А. В. Малашкин // Социальная история. – 2013. – Вып. 1 (1). – С. 14–21.
10. Репина Л. П. Женщины и мужчины в истории : Новая картина европейского прошлого. Очерки. Хрестоматия [Електронний ресурс] / Л. П. Репина. – М. : РОССПЭН, 2002. – 352 с. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/17_r/ep/ina_00.htm.
11. Грушевська К. Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві / К. Грушевська // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1929. – Вип. 1. – С. 24–33.
12. Шашина Е. Б. История женщин в США в XX веке (краткий обзор) / Е. Б. Шашина // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 144–150.
13. Бок Г. История, история женщин, история полов / Г. Бок // Thesis. – 1994. – Вып. 6. – С. 170–200.
14. Lerner G. New approaches to the study of women in American History / G. Lerner // Journal of Social History. – 1969. – № 3 (1). – P. 53–62.
15. Koontz C. Becoming Visible : Women in European History / R. Bridenthal, C. Koontz. – Boston, 1977.
16. Hausen K. Frauen suchen ihre Geschichte. Historische Studien zum 19 und 20. Jahrhundert / K. Hausen. – Munchen, 1983. – 276 s.
17. Perrot M. Une histoire des femmes est-elle possible? / M. Perrot. – Paris, 1984. – 227 p.
18. Дюби Ж. Рассказывая историю женщин / Ж. Дюби, М. Перро // История женщин на Западе : в 5 т. – СПб., 2005. – Т. 1. – С. 10–11.

Одержано редакцією 12.01.2015

Прийнято до публікації 13.02.2015

Аннотація. *Драч О.А. Становление научного направления «истории женщин» на Западе: достижения и перспективы.* Проанализировано становление женских студий как научного направления историописания на Западе. Основное внимание обращено на факторы, обусловившие появление истории женщин, процесс институционализации научного направления, дискуссии ученых о подходах и задачах женских исследований.

Ключевые слова: *история женщин, женские студии, исследователи женской истории, гендерная история.*

Summary. *Drach O.O. The scientific formation of the Women History in the West: achievements and perspectives.* The article investigates the problem of forming the History of Women as a special historical branch in the Western European historiography. The research focuses on the development on the Western historiography during the period of its forming. The main attention is paid to the tasks, problems and achievements of new social historians to the key problems of Women history. The author pointed out that during the last decade of 19th century the development of historical science was motivated by the new approaches. Women's studies as a scientific direction transformed into autonomous branch. Nowadays modern historians from Europe and America are interested in Female studies. The author mentioned famous researchers as N. Rose, K. Grushevskaya, B. Smith. Educational programs are popularized among the researchers and institutions for providing the strong international relations, political and cultural cooperation. The author comes to the conclusion that nowadays Women studies are important and perspective direction of historical research for modern Ukrainian historians.

Key words: *Women history, Female studies, researchers, gender.*

УДК 930:273.1:929

С. Ю. Мілютін

ІКОНОБОРСЬКИЙ ЕДИКТ ЛЬВА III У РОСІЙСЬКОМУ ВІЗАНТИСЗНАВСТВІ

Анотація. У статті автор комплексно аналізує підходи, що сформувалися у російському візантісзнавстві з XIX по XXI ст., у вивченні першого періоду іконоборства та проблеми визначення причин введення іконоборського едикту Льва III Ісавра. У дослідженні автор приходить висновку, що причини іконоборського конфлікту потрібно шукати не в економічних чи політичних мотивах імператорів-іконоборців, а в христологічній та доктринально-богословській площині.

Ключові слова: *іконоборство, Лев III Ісавр, ікона, догмати, едикт, ересь, іслам, павликяни, Костянтин V, християнство, церква.*